

УДК 94 (477)+069.5:623.4+(450)"18":

Національний музей історії України, пряничні дошки, старі музейні фонди, етнографія

Шановал Сергій Миколайович

науковий співробітник,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
serniksh@ukr.net

Ковальова Наталія Миколаївна

провідний зберігач фондів,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)

Serhii M. Shapoval

Research Fellow,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

Nataliia M. Kovaliova

Leading Custodian of Funds,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)

КОЛЕКЦІЯ ПРЯНИЧНИХ ДОЩОК ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗІБРАННЯ ІЗ ФОНДІВ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

THE GINGERBREAD BOARDS COLLECTION OF THE ETHNOGRAPHIC BANK FROM THE FUNDS OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE

Анотація

У статті досліджується колекція пряничних дощок (дерев'яних виробів, призначених для нанесення малюнка на тісто під час випічки), яка з початку ХХ ст. зберігається у Національному музеї історії України. Це дослідження демонструє різноманітність пряничних дощок, висвітлює питання надходження цих етнографічних експонатів до НМІУ, історію походження та застосування пряничних дощок, трактує зображення та написи на них.

Ключові слова: Національний музей історії України, етнографія, пряничні дошки, пряники, медовики.

Abstract

The article studies the gingerbread boards collection (wooden products for drawing on the dough during baking) stored in the ethnographic bank in the funds of the National Museum of the History of Ukraine since the early 20th century. The study demonstrates their diversity and considers the issue of the transmission of these ethnographic exhibits to the NMHU as well as the history of the origin of gingerbread boards and their use. The interpretation of the drawings and inscriptions on the boards is provided.

Key words: National Museum of the History of Ukraine, ethnography, gingerbread boards, gingerbreads, honey cakes.

Автори цієї публікації не один рік досліджують етнографічну групу зберігання у фондах Національного музею історії України (далі – НМІУ)¹. Так, у статті про А. Онищука була досліджена зібрана ним етнографічна колекція, яка зараз зберігається у фондах НМІУ. На щорічній конференції 2019 р. в НМІУ автори зробили наукову доповідь про колекцію праників та підготували публікацію до “Наукового вісника НМІУ”².

У запропонованій статті досліджені пряничні дошки³, що зберігаються у фондах та експонуються у залах НМІУ.

1 Шановал С. М., Ковальова Н. М. Ступові мишодавки (мишоловки) з фондів Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. – Випуск 4. – 2019. – С. 183–193 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://http://visnyk.nmiu.com.ua/index.php/nv/issue/archive> (дата звернення: 28.11.2020); Шановал С. М., Ковальова Н. М. Життя і діяльність етнографа А. І. Онищука і його внесок у формування етнографічного зібрання Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. – Випуск 5. – 2019. – С. 256–276 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://http://visnyk.nmiu.com.ua/index.php/nv/issue/archive> (дата звернення: 28.11.2020).

2 Шановал С. М., Ковальова Н. М. Колекція праників із етнографічного зібрання Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. – Випуск 6. – 2020. – С. 316–328. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk.nmiu.org/index.php/nv/article/view/413/374> (дата звернення: 9.12.2020).

3 “Пряничная доска – доска из твердых листовенных пород дерева, на которой вырезан обратный рельеф-рисунок, для отпечатывания пряничного теста. В пряничную доску, смазанную маслом или присыпанную мукой, закладывали слой теста, вжимали его хорошенько, чтобы рельеф как следует пропечатался, затем пряник высвобождали из формы и выпекали”, див.: История и традиции пряничного дела [Електронний ресурс]: Большая энциклопедия пряников. – Режим доступа: <https://pryanikovo.ru/pryanichnyj-slovar> (дата

Згідно з музейною Інвентарною книгою (далі – ІК НМІУ)⁴ та Картотекою фондів (далі – КФ НМІУ)⁵, у НМІУ зберігається 77 пряничних дощок. Крім того, під інвентарним номером (далі – Інв.) № Е–1536 записано 10 пряничних дощок. Автори відзначили, що сюжети на багатьох пряничних дошках повторюються і є ідентичними. Тому було вирішено, через обмежений обсяг публікації, у статті показати лише деякі з них, а з часом видати окремий каталог пряничних дощок із зібрання НМІУ. Думаємо, що це буде цікаво як науковцям, так і тим, хто цікавиться історією та етнографією українського народу.

За фондовою документацією НМІУ неможливо з'ясувати шляхи надходження пряничних дощок до фондів, хоча за ІК НМІУ та КФ НМІУ можна визначити місце походження окремих зразків (село, місто або область).

Оснoву фондового зібрання НМІУ (а також Національного художнього музею України та Національного музею українського народного декоративного мистецтва (НМУНДМ)) становлять колекції Київського художньо-промислового і наукового музею (КХПНМ), що діяв у 1904–1924 роках. Наукова співробітниця НМУНДМ М. Марченко розповідає, що “...загалом у колекції Національного музею українського народного декоративного мистецтва зберігається 58 пряничних форм. ...Ця унікальна колекція виникла, в першу чергу, завдяки зусиллям Миколи Федотовича Біляшівського – директора Київського художньо-промислового музею імені Государя імператора Миколи Олександровича. Формування збірки почалося в 1903 р., коли відомий колекціонер і меценат Богдан Іванович Ханенко подарував музею перші дев'ять дерев'яних форм для пряників. У подальшому М. Ф. Біляшівський продовжував сприяти збиранню подібних виробів і привозив їх із експедицій особисто”⁶.

Можна припустити, що такими ж були шляхи надходження до музею і пряничних дощок, що нині зберігаються у фондах НМІУ: на початку ХХ ст. їх збирали фундатори КХПНМ. Цікаво й те, що у НМІУ пряничних форм (дощок) зберігається більше, ніж у НМУНДМ.

Наукову класифікацію пряничних дощок (форм) у першій половині ХХ ст. створив дослідник В. Воронов. У його праці “О крестьянском искусстве” (1926) у розділі “Пряничные доски”⁷ наведена така класифікація: 1) фігурні; 2) штучні; 3) набірні; 4) почесні; 5) міські.

За цією класифікацією можна визначити, до якого різновиду належить кожна прянична дошка (форма), що зберігається у фондах НМІУ.

Попередниками пряників в Україні були солодкі коржі, які в ХІ ст. пекли варяги, додавши в житне борошно мед і сік ягід. У ХVІІ ст. прянична справа стає одним із народних промислів. Кулінарів, які випікали і розписували пряники, називали пряничниками. Ці майстри з покоління в покоління передавали секрети приготування солодких ласощів⁸.

У фондах НМІУ зберігаються такі пряничні дошки (форми), на які ми вирішили звернути увагу в цій статті і які подаємо згідно з класифікацією В. Воронова:

1. Інв. № Е–1571 (рис. 1)⁹. Довжина – 14,8 см, ширина – 9,1 см, глибина – 2 см. У ІК НМІУ “Етнографія” місцем походження цього предмета вказано село Магдалинівку на Катеринославщині. Рік знаходження не зазначений, а в КФ НМІУ вказано, що цей предмет походить зі “старих музейних фондів”.

Ця прянична дошка – дерев'яна, прямокутна, однобічна, оконтурена прямокутною рамкою, в якій розташовані дві розети – солярні знаки. Імовірно, виготовлений за допомогою цієї дошки пряник символізував силу життя, яке після ночі відроджується з променями сонця. Згідно з класифікацією В. Воронова, цей предмет належить до штучних пряничних дощок, у яких “...к числу характерных орнаментов, свидетельствующих о большой хронологической глубине рассматриваемого типа досок, нужно отнести мотивы круга (символ солнечного диска)...”¹⁰.

2. Інв. № Е–1582 (рис. 2)¹¹. Довжина – 6,3 см, ширина – 6,7 см, глибина – 0,7 см. У ІК НМІУ “Етнографія” зроблено такий запис про походження цієї речі: “Дощка для медівників, прямокутна, однобічна, з зображенням риби.” В ІК не зазначено рік надходження, а лише місто, звідки ця дошка надійшла до музею – Вінниця. Науковці Е. Темкін і В. Ерман у роботі “Мифы древней Индии” вказали, що зображення риби є “...прийнятий символ Христа багатьма Отцями церкви. Знак риби був першою монограмою Христа. Таємне грецьке ім'я Ісуса означає “риба”¹²”. В. Воронов у своїй роботі писав, що подібний тип фігурних дощок має “...фигурные изображения – птиц, зверей и рыб.” Про малюнки риб на пряничних дошках науковець зазначив, що “...к более поздним образам, возникшим на основе художественно-реалистических наблюдений, нужно отнести изображения рыб. Наиболее определенным видом здесь является так называемая “рыба-стерлядь”¹³”.

обращения: 28.11.2020).

4 Інвентарна книжка “Етнографія”. “Е”. – Т. 2, інв. №№ Е-1045–1798, 1948–1949 рр. // Національний музей історії України.

5 Картотека фондів. Група зберігання “Етнографія” // Національний музей історії України.

6 Марченко М. Медяник як засіб комунікації // День. 21.01.2019 [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/medyanik-yak-zas> (дата звернення: 28.11.2020).

7 Воронов В. С. Пряничные доски (По материалам Государственного исторического музея) // Воронов В. С. О крестьянском искусстве: избранные труды [автор вступительной статьи: Т. Разина]. – Москва: Советский художник, 1972 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.booksite.ru/fulltext/voro/nov/6.htm#10> (дата обращения: 28.11.2020).

8 Історія створення пряників [Електронний ресурс]: Репортер. 02.08.2019. – Режим доступу: <https://report.if.ua/socium/istoriya-stvorennya-pryanikyv/> (дата звернення: 28.11.2020).

9 Інвентарна книга “Етнографія”. “Е”. – Т. 2, інв. №№ Е–1045–1798, 1948–1949 рр...

10 Воронов В. С. Вказ. праця.

11 Інвентарна книга “Етнографія”. “Е”. – Т. 2, інв. №№ Е-1045–1798, 1948–1949 рр...

12 Темкін Э. Н., Эрман В. Г. Рыба [Электронный ресурс]: Мифы древней Индии. – Режим доступа: <https://www.newacropolis.org.ua/articles/ryba> (дата обращения: 28.11.2020).

13 Воронов В. С. Вказ. праця.

3. Інв. № Е-1545 (рис. 3)¹⁴. Довжина – 26,7 см, ширина – 17 см, глибина – 3,6 см. У ІК НМІУ “Етнографія” зроблено запис про її походження: “Дошка прянична, дерев’яна, різьблена, двобічна. На одній стороні вирізьблено вершника у військовому вбранні. На другій, поділений на чотири частини, суміжні прямокутники заповнені дрібними ромбами, рівнобіжними лініями, між якими йде ряд крапок. У четвертій вирізьблена гілка.” В ІК НМІУ зазначено рік і місце знаходження – “Харківщина, 1913 р.”, а також прописано, що це “старі музейні фонди”. Отже, без сумніву, що цей експонат надійшов до музею за часів директорства М. Біляшівського.

Сюжет, на пряничній дошці пов’язаний з Різдом. На це вказує гілка та урочисте військове вбрання вершника. Згідно з класифікацією В. Воронова, цю пряничну дошку (форму) можна зарахувати до набірних: “Главным внешним признаком этого типа пряничных досок, как указывает само название, является то, что каждая доска представляет форму для набора небольших пряников, прямоугольных, квадратных или трапецеобразных в очертании, объединенных размером, резной техникой и декорацией¹⁵”. Відповідно до цього пояснення, можна припустити, що означена набірна прянична дошка із фондів НМІУ призначалася для виготовлення п’яти пряників одночасно.

4. Інв. № Е-1927 (рис. 4)¹⁶. Довжина – 59,5 см, ширина – 33,5 см, глибина – 4,1 см. ІК означеного предмету не збереглася, проте є старі записи в КФ НМІУ: “Дошка прянична, дерев’яна, прямокутна, різьблена. В орнаменті – прямокутник з п’ятьма розетками. У великій розетці – сосна, два леви, корона та два прапорці. У двох нижніх маленьких – двоголовий орел; у двох вищих маленьких – сосна, корона та два прапорці. Навколо прямокутника рамка з написом¹⁷”. Цей експонат, згідно з класифікацією В. Воронова, це – “...тип почетных досок характеризует изготовление их как большое и сложное мастерство. Значительная величина почетных досок и монументальность художественного задания, указывая на черты богатого быта и хозяйственного размаха, свидетельствует одновременно о широких границах и высоком уровне резного художественного дела¹⁸”. Крім того, В. Воронов наголошує, що на почесних пряничних дошках зображено різних звірів і птахів, у тому числі двоголових орлів. Науковець виводить створення цього типу дощок до межі XVII–XVIII століть.

5. Інв. № Е-1536 (рис. 5)¹⁹. Довжина – 29 см, ширина – 22 см, глибина – 3,4 см. Під цим інв. № 1536 у фондах музею зберігається десять ідентичних пряничних дощок з інв. №№ Е-1536/2 – Е-1536/10. У ІК НМІУ зроблено запис: “Дошки пряничні, дерев’яні, прямокутні, односторонні. В прямокутній рамці вирізьблено напис: “СИЯКОВ ВЯЗЕМ ШИ КА²⁰”. Звідки надійшли ці пряничні дошки до НМІУ – не вказано. Проте в ІК згадується, що це – “старі музейні фонди”. Відповідно до класифікації В. Воронова, ці предмети можна зарахувати до міських пряничних дощок: “Тип городских пряничных досок объединяет в себе небольшие доски позднего происхождения, с краткой резной надписью, обозначающей город, где изготовлялись пряники и несложной, подчиненной надписи, орнаментации²¹”. Наприклад, В. Воронов так описує предмет, який зараз зберігається у фондах НМІУ: “СИЯ КОВРИШКА ВЯЗЕМСКАЯ²²”.

Отже, автори статті описали основні типи пряничних дощок, які зараз зберігаються в НМІУ. Ми можемо констатувати, що це – усі відомі різновиди пряничних дощок, згідно з прийнятою їхньою науковою класифікацією. Деякі з пряничних дощок, як побутові предмети, призначені для виготовлення ласощів-пряників, представлені в експозиції НМІУ у залі № 18.

Пряничні дошки із фондів Національного історично-культурного заповідника “Переяслав” у 2019 р. експонували на виставці “Хліб на столі. Свята і повсякдення” в Національному заповіднику “Софія Київська”. Старший науковий співробітник музею “Переяслав” О. Калінович повідомляла: “На виставці представлені пряничні дошки з наших фондів, датовані вони кінцем XIX – початком XX ст., виготовляли їх з дерева. Цікава рецептура пряників, які виготовлялися за допомогою цих дощок: їх виготовляли лише з меду і борошна²³”. Тому, пряничні дошки завжди будуть викликати цікавість і будуть актуальними для розуміння культури минулого і сьогодення. Науковців будуть продовжувати їх досліджувати, і представляти в музейних експозиціях.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Воронов В. С. О крестьянском искусстве: избранные труды [автор вступительной статьи Т. Разина]. – Москва: Советский художник, 1972 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.booksite.ru/fulltext/voro/nov/6.htm#10> (дата обращения: 28.11.2020).

Інвентарна книжка “Етнографія”. “Е”. – Т. 2. – Інв. №№ Е-1045–1798. 1948–1949 рр. // Національний музей історії України. Історія створення пряників [Електронний ресурс]: Репортер. 02.08.2019. – Режим доступу: <https://report.if.ua/socium/istoriya-stvorenniya-pryanikiv/> (дата звернення: 28.11.2020). – Назва з екрана.

История и традиции пряничного дела. [Электронный ресурс]: Большая энциклопедия пряников. – Режим доступа: <https://pryanikovo.ru/pryanichnyj-slovar> (дата обращения: 28.11.2020). – Название с экрана.

Картотека фондів. Група зберігання “Етнографія” // Національний музей історії України.

14 Інвентарна книга “Етнографія”. “Е”. – Т. 2, інв. №№ Е-1045–1798, 1948–1949 рр.

15 Воронов В. С. Вказ. праця.

16 Інвентарна книга “Етнографія”. “Е”. – Т. 2, інв. №№ Е-1045–1798, 1948–1949 рр...

17 Картотека фондів. Група зберігання “Етнографія”...

18 Воронов В. С. Вказ. праця.

19 Інвентарна книга “Етнографія”. “Е”. – Т. 2, інв. №№ Е-1045–1798, 1948–1949 рр...

20 Там само.

21 Воронов В. С. Вказ. праця.

22 Тобто, зроблена майстрами пряників із м. Вязьма, див.: Воронов В. С. Вказ. праця.

23 Повседневная А. В “Софії Київській” показали як українці готували й подавали хліб століття тому // Телеканал Зоряний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zoryanyy.tv.ua/articles/kultura/v-sofii-kiivskiy-poka> (дата звернення: 28.11.2020).

- Марченко М. Медяник як засіб комунікації // День. 21.01.2019 [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/medyanyk-yak-zas> (дата звернення: 28.11.2020). – Назва з екрана.
- Повшедная А. В “Софії Київській” показали як українці готували й подавали хліб століття тому // Телеканал Зоряний [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zoryanyy.tv/ua/articles/kultura/v-sofii-kiivskiy-poka> (дата звернення: 28.11.2020).
- Темкин Э. Н., Эрман В. Г. Рыба [Электронный ресурс]: Мифы древней Индии. – Режим доступа: <https://www.newacropolis.org.ua/articles/ryba> (дата обращения: 28.11.2020).
- Шаповал С. М., Ковальова Н. М. Ступові мишодавки (мишоловки) з фондів Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. – Випуск 4. – 2019. – С. 183–193 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://http://visnyk.nmiu.com.ua/index.php/nv/issue/archive> (дата звернення: 28.11.2020).
- Шаповал С. М., Ковальова Н. М. Життя і діяльність етнографа А. І. Онищука і його внесок у формування етнографічного зібрання Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. – Випуск 5. – 2019. – С. 256–276 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://http://visnyk.nmiu.com.ua/index.php/nv/issue/archive> (дата звернення: 28.11.2020).
- Шаповал С. М., Ковальова Н. М. Колекція праників із етнографічного зібрання Національного музею історії України // Науковий вісник Національного музею історії України. – Випуск 6. – 2020. – С. 316–328. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visnyk.nmiu.org/index.php/nv/article/view/413/374> (дата звернення: 9.12.2020).

REFERENCES

- Voronov V. S. 1972. O krestianskom iskusstve: izbr. trudy [vstupit. st. T. Razina]. Moskva: Sovetskii khudozhnik [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.booksite.ru/fulltext/voro/nov/6.htm#10> (data obrascheniia: 28.11.2020).
- Inventarna knyzhka “Etnohrafiia”. “E”. T. 2. Inv. №№ E-1045–1798. 1948–1949 rr. Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy. Istoriiia stvorennia prianykiv [Elektronnyi resurs]: Reporter. 02.08.2019. URL: <https://report.if.ua/socium/istoriya-stvorenniya-prianykiv> (data zvernennia: 28.11.2020).
- Istoriiia i traditsii prianichnogo dela [Elektronnyi resurs]. URL: <https://pryanikovo.ru/pryanichnyj-slovar> (data obrashcheniia: 28.11.2020).
- Kartoteka fondiv. Hrupa zberihannia Etnohrafiia. Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy.
- Marchenko M. 2019. Medianykyk yak zasib komunikatsii. Den. 21.01.2019 [Elektronnyi resurs]. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/cuspilstvo/medyanyk-yak-zas> (data zvernennia: 28.11.2020).
- Povshednaia A. V Sofii Kyivskii pokazaly yak ukraintsi hotuvaly i podavaly khlib stolittia tomu [Elektronnyi resurs]. URL: <https://zoryanyy.tv/ua/articles/kultura/v-sofii-kiivskiy-poka> (data zvernennia: 28.11.2020).
- Temkin E. N., Erman V. G. Ryba [Elektronnyi resurs]. URL: <https://www.newacropolis.org.ua/articles/ryba> (data obrashcheniia: 28.11.2020).
- Shapoval S. M., Kovalova N. M. 2019. Stupovi myshodavky (mysholovky) z fondiv Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy, vol. 4, pp. 183–193 [Elektronnyi resurs]. URL: <https://http://visnyk.nmiu.com.ua/index.php/nv/issue/archive> (data zvernennia: 28.11.2020).
- Shapoval S. M., Kovalova N. M. 2019. Zhyttia i diialnist etnohrafa A. I. Onyshchuka i yoho vnesok u formuvannia etnohrafiichnoho zibrannia Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy, vol. 5, pp. 256–276 [Elektronnyi resurs]. URL: <https://http://visnyk.nmiu.com.ua/index.php/nv/issue/archive> (data zvernennia: 28.11.2020).
- Shapoval S. M., Kovalova N. M. 2020. Kolektsiia pranykiv iz etnohrafiichnoho zibrannia Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy. Naukovyi visnyk Natsionalnoho muzeiu istorii Ukrainy, vol. 6, pp. 316–328 [Elektronnyi resurs]. URL: <http://visnyk.nmiu.org/index.php/nv/article/view/413/374> (дата звернення: 09.12.2020).

Перелік ілюстрацій:

Рис. 1. Прянична дошка штучного типу. Інв. № E-1571.

Рис. 2. Прянична дошка фігурного типу. Інв. № E-1582.

Рис. 3. Прянична дошка набірною типу, двобічна. Сторона з вершником. Інв. № E-1545(1).

Рис. 4. Прянична дошка набірною типу, двобічна. Сторона з чотирма прямокутниками. Інв. № E-1545(2).

Рис. 5. Прянична дошка почесного типу. Інв. № E-1927.

Рис. 6. Прянична дошка міського типу. Інв. № E-1536.

Рис. 1, 2

Рис. 3, 4

Рис. 5, 6